

Máté-Tóth András¹

Sebzett kollektív identitás és vallásértelmezés

Kivonat

Dolgozatomban amellet érvelek, hogy a kelet-közép-európai régió társadalmi és vallási változásait elsősorban nem a modernizáció és a szekularizáció paradigmái mentén, hanem a sebzett kollektív identitás és a szekuritizáció teorémái mentén lehet adekvát módon értelmezni. A vallás maga is szekuritizációs jellegű, hiszen elsősorban veszélyeket jelöl ki, és ezeket az isteni hatalom közbenjárásával próbálja elhárítani. A vallásnak ezt a lényegi vonását az imádság elemzésével igazolom. A vallás szekuritizációs jellege és a köztesség társadalmainak biztonságigénye között szoros összefüggés mutatható ki – elsősorban is a kelet-közép-európai régióban. Mindezek alapján a vallási folyamatok értelmezése számára új lehetőségek kínálkoznak azzal, ha a biztonság és biztonságosítás vonatkozásait helyezzük előtérbe.

Kulcsszavak: Kelet-Közép-Európa, sebzett kollektív identitás, szekuritizáció, vallásértelmezés, régió kutatás

Abstract. Wounded Collective Identity and Interpretation of Religion

In my thesis, I argue that the social and religious changes of the East-Central European region can be adequately interpreted primarily not along the paradigms of modernization and secularization, but rather along the theorems of wounded collective identity and securitization. Religion itself is securitization in nature, since it primarily identifies dangers and tries to avert them through the intervention of divine power. I justify this essential feature of religion by analyzing prayer. A close correlation can be seen between the securitization nature of religion and the need for security of liminal societies – especially in the East-Central European region. Consequently, new possibilities for the interpretation of religious processes are offered by prioritizing aspects of safety and security.

Keywords: East-Central Europe, wounded collective identity, securitization, interpretation of religion, regional research

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Máté-Tóth András (2022). Sebzett kollektív identitás és vallásértelmezés. *Erdélyi Társadalom*, 20(1), 11–22. <https://doi.org/10.17177/77171.264>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

¹ Professzor, SZTE Vallástudományi Tanszék, MTA-SZTE Convivencia kutatócsoport (ELKH).
E-mail: matetoth@rel.u-szeged.hu.

FELÜTÉS

„A keresztény Európában a munkának becsülete volt, az embernek méltósága volt, a férfi és a nő egyenlő volt, a család a nemzet alapja volt, a nemzet Európa alapja volt, az államok pedig garantálták a biztonságot. A mai nyílt társadalom Európájában nincsenek határok, az európai emberek lecserélhetőek bevándorlókra, a család tetszés szerint variálható együttélési formákká vált, a nemzet, a nemzeti öntudat és nemzeti érzés negatív és meghaladandónak minősül és az állam többé nem garantálja a biztonságot Európában.” (Orbán, 2018)

„Közös küldetésünk az ellenség visszaverése, hazánk, jövőnk és az új nemzedékek jövőjének védelme a zsarnokságtól, amelyet a támadó a szuronyaival akar elhozni. Az igazság a mi oldalunkon áll. Ezért az ellenséget Isten segítségével és az egész civilizált világ támogatásával le fogjuk győzni.” (Epifanyij, 2022)

„Az egyház és a hazafiság között nincs ellentmondás. [...] Ugyanakkor azonban hazánkban a hazafisággal ellentétes magatartás kialakulását látjuk. Közös alapjuk az egoizmus. [...] [Ez] nem keresztényi magatartás. Ez is nemzeti egoizmus, olyan nacionalizmus, amely a saját felsőbbrendűség érzését ápolja, elzárkózva más nemzeti közösségektől és minden ember közösségétől.” (Lengyel Püspöki Konferencia, 2017)

A keresztény Európa értékrendjének védelme, a nemzet védelme Isten segítségével, a nemzet védelme a nacionalizmussal szemben. Három friss nyilatkozat három különböző kelet- és közép-európai országból. Ezek a gondolatok és vallomások provokatív alapot teremtenek ahhoz, hogy közelebről megvizsgáljuk a vallás és a biztonság közötti kapcsolódási pontokat.² (V. ö. Máté-Tóth és Szilárdi, 2022)

Két gondolatot szeretnék felvetni, és arra törekszem, hogy érthetővé és megvitathatóvá tegyem őket. Az első az, hogy a kelet- és közép-európai régió (a továbbiakban KKE) a *sebzett kollektív identitás* elméleti keretei között értelmezhető megfelelően. A régió elsődleges jelölője a történelmi traumák döntő hermeneutikai ereje, illetve e traumák erős jelenléte az emlékezetben. A második pont az, hogy a vallások jelenléte és különböző szerepei a régióban a szekuritizáció elméletének alkalmazásával érthetők meg megfelelően. Ez a két érv sokkoló hatású lehet. A vallástudósokat, akik főként a társadalomtudományok egyik vagy másik területén képzettek, irritálhatják a sebzett kollektív identitás és a szekuritizáció érvei. Elsődlegesen a modernizáció és a szekularizáció elméleteivel kapcsolatban rendelkeznek rutinokkal. Nem vagyok ez utóbbi megközelítések ellen, és nem célom legitimitásuk lejáratása. Az a szándékom, hogy egy jobb megértés mellett érveljek, amely komolyabban veszi a regionális tapasztalatokat.

2 A jelen tanulmány az *European Association for the Study of Religions* EASR 2022-es konferenciáján 2022. július 1-jén elhangzott angol nyelvű előadásom átdolgozott változata.

Vallástudósként először is a biztonságot és a szekuritizációt fogom a vallás alapvető dimenziójaként meghatározni. Ezután a KKE átalakulásaira és közös identitására fogok koncentrálni. A régiót a globális és regionális folyamatok révén eredendően fenyegetés és sérülés érte. Miután leírtam a régió fő jelzőjét – a sebzett kollektív identitást –, rátérek a második pontomra. Egy sebzett világban, a számos bizonytalanságtól sújtott társadalmakban a vallást a biztonsággal és a bizonytalansággal kapcsolatban érthetjük meg a legjobban.

A VALLÁS MINT BIZTONSÁGOSÍTÁS

A *vallástudomány* és a vallástörténet tudósai többnyire elismerik, hogy a vallás elvontan nem objektív valóság. Ehelyett a vallás értelmező kategória a kultúra, a történelem és a társadalom megértéséhez. A vallásnak ezt a nyitott értelmét szem előtt tartva, első érvem az, hogy a vallás a maga nagyon különböző formáiban alapvető védekező és biztonságot nyújtó jellegű. Ezt az érvet úgy próbálom bemutatni, hogy csak az imádságnak mint szinte minden vallás központi elemének az értelmezésére hivatkozom.

Imádság

Friedrich Heiler az imáról szóló fő művének bevezetőjében oldalakon át azt fejtegeti, hogy az ima és a vallás elválaszthatatlanok egymástól. Állításának alátámasztására számos filozófust, teológust és vallástörténészt idéz. Schleiermachert idézve fejt ki saját meggyőződését, és az ima vallástudományi leírásának alapját, miszerint hívőnek lenni és imádkozni végső soron egy és ugyanaz a dolog (Heiler, 1921: 1–5).

Összefoglalva, ha az imát a vallás konstitutív elemének tekintjük, akkor a vallást lényegében védőként és biztosítékként értelmezhetjük. Sőt, a vallás elemi védelmező jellegét az üdvösség különböző fogalmaiban is meg mutatja. Az emberek bajban vannak, és a vallás biztosítja számukra a megváltást. Végül, de nem utolsósorban a vallási közösségek általában üdvözítő közösségekként értelmezik magukat.

„Az imádság eredeti alkalma mindig egy nyilvánvalóan konkrét vészhelyzet, amelyben egy egyén vagy egy csoport elemi életérdekei komolyan veszélyben vannak.” (Heiler, 1921: 41)

„Amikor az emberi anyagi világot a teremtés aktusában számon tartják, ami az isteni vagy szellemi világtól való hasadást vagy elkülönülést eredményezi, az ima az egyik eszköz, amellyel a teremtett világnak ez a szakadása, ha csak pillanatnyilag is, de áthidalható.” (Gill, 2005: 7367)

Az ima végső soron mindig könyörgő ima, amelyben az ember saját és szerettei veszélyeztettségének helyzetében szól az istenséghez. Luther is így értelmezi az imádságot, amelyben az ember minden bajában Istenhez fordul, mint menedékhez. Friedrich Heiler imáról szóló nagy monográfiájának alaptétele az, hogy „a baj megtanít imádkozni”. Az ima a vallás fenomenológiai megközelítésében kategorizálható, bár végső soron a vallástörténet imái cáfolják a szigorú megkülönböztetéseket. Az iszlám *szalát* ima erre példa, akárcsak az ókori egyiptomi munkás,

Nofer-Abu imája, amelyben az a lényeg, hogy az ember teljes kiszolgáltatottságában és ugyanakkor teljes reménységében áll az istenség előtt (Ratschow és mtsai, 2020: 31–34).

A lényeg itt az, hogy a vallás mint értelmező kategória mindig a „másik” elhatárolásának és negligálásának szerepét játssza, amelyet nem csupán profánnak nyilvánítanak, hanem egyenesen fenyegetésnek, mint a „bálványimádás”, a „mágia”, a „babona”, a „szekták”, az „eretnekségek”, a „szekták” stb. (Stausberg & Gardiner, 2016: 26). A vallás a hívők, valamint a külső szemlélő számára is a szekuritizáció.

GLOBALIS FENYEGETÉSEK

Miután a védelmet és a biztonságot a vallás fő alkotóelemének tekintem, rátérek a második pontomra: a biztonság vált a legnagyobb szükségletté és értékévé globálisan és elsősorban regionálisan Közép- és Kelet-Közép-Európában. Az elmúlt hónapokban Ukrajnában történtek megmutatták, hogy a 21. században mennyire sebezhetőek a társadalmak és az államok. A bizonytalanság és a sebezhetőség egyre inkább a közügyek és a tudományos gondolkodás tárgyát képező fogalmak és dimenziók. Ezen az úton először néhány globális, majd pedig regionális bizonyítékot mutatok be a biztonság kérdésének széles körű relevanciájáról és legnagyobb jelentőségéről.

A fenyegetettség általános tapasztalat és érzés a globális világban, amint az az elmúlt két évtizedben nyilvánvalóvá vált. Denise Jodelet, Jorge Vala és Ewa Drozda-Senkowska szerkesztett egy 2020-ban a Springer kiadónál megjelent könyvet, amelynek címe pontosan aláhúzza a mondanivalómat: *Societies Under Threat*. Az összegyűjtött fejezetek a „fenyegetés vagy fenyegetések témájára összpontosítanak, amelyek mindeddig nem kaptak elég figyelmet sem a közpolitikai vitában, sem a tudományos életben” (Jodelet és mtsai, 2020: v. o.). A kiadvány a migrációs mozgásokkal, a klímaváltozással és a terrorizmussal foglalkozik. A fenyegetés fogalma egyre inkább uralkodónak tűnik, így lényegesen megváltoztatja kortársaink reprezentációit és érzékenységét. Amikor a szerkesztők a kéziratot lezárták, és elküldték a kiadónak, a Covid-19-világjárvány éppen akkor kezdett világméretű fenyegetéssé válni. A szerzők a spanyolnáthát a világtörténelem legnagyobb pandémiájaként emlegetik, azzal a fontos megjegyzéssel, hogy a bölcsészet- és társadalomtudományokban milyen kevéssé emlékeztek meg róla az első világháborúról szóló munkákhoz képest. Családok milliói gyászolták hozzátartozóikat az influenza miatt, és az emlék a magánszférában élt tovább. Összességében a *Societies Under Threat* című könyv alapvető kihívást jelez a bölcsészet- és társadalomtudományok, köztük a vallástudományok számára, hogy dolgozzanak ki egy olyan speciális megközelítést, amely a traumák, a fenyegetettség és a félelem globális alaptényére összpontosít.

REGIONÁLIS SEBEK

Az elmúlt években és hónapokban számos közép-kelet-európai példa igazolta a traumák meghatározó politikai jelentőségét. A fentiekben már utaltam az ukrajnai háború szörnyűségeire; elég, ha csak az ukrajnai Bucsában zajlott mészárlásra és a tömegsírhelyekre emlékezünk. Idén

májusban Orbán Viktor, Magyarország miniszterelnöke egy rádióinterjúban úgy fogalmazott, hogy valamikor Magyarországnak volt tengere, de azt elvették. Azonnal jött a válasz Zágrárból, és a magyar nagykövetet beidézték a külügyminiszterhez. Áprilisban Litvánia elnöke sürgette Svédország és Finnország NATO-csatlakozását, mert Litvánia attól fél, hogy a következő Ukrajna lesz. Gitanas Nausea szerint az északi országok felvétele javítaná a balti térség biztonsági helyzetét. Az érzékenységek, félelmek és biztonsági kérdések listája végtelen, és a kommunizmus bukása után újjáalakult társadalmak kollektív egzisztenciális instabilitását mutatja.

Nem lehet ma Közép- és Kelet-Európáról beszélni anélkül, hogy ne említenénk az ukrajnai háborút. Ez a háború azonban nem az első a második világháború után. Emlékeznünk kell az 1991–2001 közötti jugoszláv háborúkra: a szlovéniai tíznapos háborúra (1991), a horvátországi háborúra (1991–1995), a boszniai háborúra (1992–1995), a koszovói háborúra (1998–1999), a két fegyveres felkelésre a Preševo völgyében (1999–2001) és a Macedón Köztársaságra (2001). Ezek a fegyveres konfliktusok a határok újrarajzolásáról, az állami szuverenitás védelméről és az etnikai-nemzeti identitás biztosításáról szóltak. Ugyanezt tapasztaljuk Ukrajnában nemcsak hónapok, hanem évek óta. A Krímet a 2014-es Majdan-forradalom után az orosz hadsereg megszállta, és Putyin elnök Oroszország részévé nyilvánította. A Donbasz és újabban Ukrajna más városainak és régióinak háborúját és megszállását Putyin elnök részben az elnyomott orosz lakosság védelmének nemzeti kötelességévé, részben pedig Oroszország védelmének nyilvánítja az amerikai és nyugat-európai érdekekkel és befolyásokkal szemben.

A bizonytalan határok, a határérzékenység, valamint a nemzeti és államhatárok mentén zajló diplomáciai és fegyveres konfliktusok a közép-kelet-európai régió fő jellemzői közé tartoznak. Az államhatárok kérdése mindig a nemzeti identitások kérdéséhez kapcsolódik a legszorosabban. KKE története a 18. századi nemzeti ébredés óta lényegében a nemzeti és nemzeti-állami identitásokhoz való ragaszkodás története (pl. Szilárdi és mtsai, 2022).

Köztesség

Ha közelebről megvizsgáljuk az egész régió történelmét, és nem csak egy adott országra összpontosítunk, akkor nyilvánvaló, hogy a térségben a legtöbb határkonfliktus a régió geopolitikai és geokulturális köztes helyzetéből ered. A határokat, valamint a nemzeti és állami hovatartozást évszázadokon át a nyugati és keleti hegemon birodalmak határozták meg. A szuverenitás és autonómia iránti végtelen igény és kiáltás a különböző megszállások alatt a régió közérzetét hangsúlyozta, ami formálóhatással volt a régió érzékenységére, és a nacionalizmus, az idegengyűlölet és a nacionalista hisztéria kísértéséhez vezetett. A közép-kelet-európai régió határvidék, és a kollektív borderline tüneteit mutatja.

Az ukrajnai háború sem más. Putyin elnök és Kirill pátriárka a háború mellett érvelt, és a háború okát a Nyugat (Amerika és az EU) és a Kelet (az orosz világ) közötti konfliktus keretein belül hirdette meg. Akárcsak a holodomorban, amely 1932–33-ban milliók éhezését okozta, a Hitler–Sztálin-paktum által kiváltott éhínséget, és ahogyan a második világháború után Ukrajnát a Szovjetunió részévé nyilvánították, Putyin a független Ukrajna szabad diplomáciai nyugati orientációját akarja megakadályozni.

Mindezek a fent említett történelmi és közelmúltbeli traumák nem szélsőséges kivételek. Szimbolizálják és bizonyítják a kollektív sebek hatalmas jelentőségét a közép-kelet-európai társadalmakban. A politika és az emberek is a sebzett kollektív identitás szemüvegén keresztül ér-

telmezik sorsukat, és a fájdalom valós és elképzelt típusai rabul ejtik őket. A régió és a vallás jelenlétének és funkcióinak megfelelő megértéséhez KKE-ben a sebzett kollektív identitás tényezőjét kell az értelmezés középpontjába állítani (Máté-Tóth, 2019).

Nemcsak a közelmúltbeli ukrajnai háború, nemcsak az elmúlt évszázad bizonytalan határai, hanem a régió egész geokulturális és geopolitikai környezetét elsősorban a köztesség jellemzi. A régió határvidék, e státusz minden következményével együtt. Erős hegemoniák harcoltak egymás ellen ezen a határvidéken, amit KKE-nak nevezünk. Nem véletlen, hogy a Yale neves történésze, Timothy Snyder ezt a régiót *Bloodlands*nek nevezte el *Hitler és Sztálin között* (2012) művében. Vagy hogy egy másik történész, a lengyel Oskar Halecki a *nyugati civilizáció határvidékeinek* nevezte monográfiájában, *A History of East-Central Europe (Kelet-Közép-Európa története)* című könyvében (1957). A köztesség tudata és a kölcsönös megszállások nem csak Közép-Európára jellemzőek. Ez a balti és a balkáni térség legfőbb történelmi tényezője. Olyan kutatók, mint Manuela Boatcă, Ginelly Zoltán és mások a posztkoloniális megközelítéssel elemzik a régiót. KKE a németek és Habsburgok, az oroszok és szovjetek, valamint az oszmánok hegemón birodalmainak gyarmataként értelmezhető. A régió végleges köztes státusza végső soron a Római Birodalom idejére nyúlik vissza. E súlyos történelmi örökségtől megsebzett társadalmak és képviselőik sajátos módon reagálnak minden nemzeti és nemzetközi ügyre. A nyugat-európai és a közép-kelet-európai kultúrák közötti különbségek megértéséhez az elsődleges magyarázat a trauma hagyománya.

A sebzett kollektív identitás meghatározása

Történelmi adatok, felmérések és a közép-kelet-európai szerzők által írt kortárs regények elemzése alapján a meglátásokat és benyomásokat a sebzett kollektív identitás szakkifejezés alatt foglalom össze, amelyet egy minimalista definícióval így határozhatunk meg: a sebzett kollektív identitás a kollektív öntudat metaforikus konstrukciója – a közép-kelet-európai sajátos tapasztalatok alapján – olyan jelentős elemekkel, mint a traumaközpontú emlékezet, a fenyegetettség érzése és az állandó önrendelkezés megszállott igénye. A sebzett kollektív identitás nem leíró kategória. Ez egy megközelítés a régió sajátos dinamikájának megfelelő megértéséhez. A sebzett kollektív identitás olyan, mint egy ősi kód, amellyel a társadalmi és vallási folyamatok dekódolhatók.

A sebzettség öröksége

A régió történelme tele van olyan traumákkal, mint a keleti és nyugati hegemoniák kölcsönös megszállása, a jelentős népességcsoportok gyakran brutálisan üldözött kisebbségi státusza, az emberi jogok és a nyelvi jogok elnyomása, az országhatárok újrarájzolása utáni lakosságcsere, valamint a holodomor, a holokauszt, Srebrenicában és legutóbb Ukrajnában elkövetett népirtások felháborító szégyene. Mindezek a traumák történelmi poggyászként döntően befolyásolják a régió önértelmezését. Megalapozzák azt a kísértést, hogy a társadalmak áldozatnak érezzék magukat, hogy idegengyűlölő tendenciákat, irritált érzékenységet mutassanak a nemzeti identitással és szuverenitással kapcsolatban.

Ez az írás nem részletezi részletesebben a sebzett kollektív identitás megközelítésének módját; részletesebb kifejtés található a német nyelven írt *Freiheit und Populismus* (2019) című könyvemben, valamint néhány angol nyelvű folyóiratcikkemben (Máté-Tóth, 2020; Máté-

Tóth & Szilárdi, 2022) és YouTube-videóimban (Máté-Tóth, előadás, 2018; Máté-Tóth, előadás, 2020). A dolgozatom érvelése egy további elméleti lépés felé vezet. Hogyan értelmezhetjük a vallási folyamatokat a közép-kelet-európai régióban, ha a régió elsődleges jelölőjének a sebzett kollektív identitást tekintjük? A válaszom előzetesen a következő: a vallás a sebzett kollektív identitás régiójában a biztonság és a szekuritizáció szemüvegén keresztül értelmezhető megfelelően.

Érveimet két lépésben fejtem ki. Először is, szembeállítom a sebzett kollektív identitás megközelítését a modernizációs megközelítéssel. Másodsor, szembeállítom a szekuritizáció megközelítését a szekularizációval.

MODERNITÁS HELYETT SEBZETTSÉG

Európa elmúlt két évszázadban végbement társadalmi átalakulásának elemzéséhez az elsődleges paradigma a modernizáció. A szociológia neves szerzői dolgozták ki a fogalmat és tervezték meg a modernizáció sokrétű elméletét, köztük Peter L. Berger, Anthony Giddens, később pedig Shmuel Eisenstadt, aki az eredeti elméletet alaposan módosította a „többszörös modernizáció” szakkifejezéssel. Az elmélet által szállított fő mutatókat az én értelmezésemben a „magasabb szint” szókapcsolattal képviselt fejlődési megközelítés jelöli: magasabb szinten képzett emberek, magasabb szintű a nők jelenléte az oktatásban és a munkahelyeken, magasabb szintű az ipari termelés, magasabb szintű az adott ország lakosainak aránya a városokban és a fővárosokban. Szinte minden leírás és értelmezés a legfejlettebb európai társadalmakra és államokra összpontosított, mint Nagy-Britannia, Németország, Franciaország, illetve Európán kívül az USA és Japán.

Az elmúlt két évtizedben számos szerző bírálta a modernizmus kiindulópontját és a modernitás fő érveinek egyetemes érvényességét. Közülük Manuela Boatcă számos tudományos folyóiratcikkben és az Anca Parvulescuval közösen írt legújabb könyvében kifejtette, hogyan szükséges a KKE mint birodalmak köztes zónája világszerepére és értelmezésére koncentrálni. Ennek érdekében a posztkolonializmus és a birodalmak közötti elméleti keretet vizsgálták (Parvulescu & Boatcă, 2021; Boatcă & Parvulescu, 2020; Gauthier, 2020).

Javaslom, hogy tegyünk egy lépést előre a kelet- és közép-európai régió főbb történelmi tapasztalatainak és korunkban való erőteljes jelenlétének elemzésében. Mi több, ahelyett, hogy a régió kívüli elméleteket kölcsönöznénk, eredeti elképzelést kell kidolgoznunk, amely pontosan a régió identitásjegyein alapul. Ezt a megközelítést én sebzett kollektív identitásnak nevezem.

SZEKULARIZÁCIÓ HELYETT SEKURITIZÁCIÓ

A szekularizáció elmélete a vallási átalakulások elemzésének fő megközelítése. Több mint fél évszázadon keresztül ez a hermeneutika uralta a szociológia és a vallástudomány területét is. A modernizációhoz hasonlóan a szekularizáció elméletét is a „több vagy kevesebb” kérdése vezérli. Az emberek kisebb vagy nagyobb hányada hisz Istenben, tölt időt templomba járással, bap-

tistanak vagy zsidónak vallja magát, a vallási intézményeket kompetensnek tartja a társadalmi élet és az igazságosság kérdéseinek megválaszolásában, stb. A szekularizáció alapfeltevése az, hogy minél modernebb egy társadalom, annál kevésbé vallásos; ebből arra következtetnek, hogy a vallási területek elemzése meglehetősen egyszerű és a kultúra minden területén érvényes. Az elmélet kritikusai főként az észak-atlanti szférán kívülről érkeznek, például Talal Asad híres és elismert kritikája. Kritikusi komolyan veszik a Nyugat-Európa és az iszlám civilizáció közötti alapvető különbséget. Az „iszlamizmus” elemzésébe be kell vonni a regionális körülményeket is, amelyek a szekularizmus elmélete mélystruktúráinak újragondolását igénylik.

„A fontos kérdés az, hogy milyen körülmények kényszerítik az iszlamizmust arra, hogy politikai diskurzusként nyilvánosan megjelenjen, és ha igen, milyen módon kérdőjelezi meg a szekularizmus mély struktúráit, beleértve a nacionalista diskurzusokkal való kapcsolatát is.” (Asad, 2003: 199)

A kritikusok egy másik típusa a vallás statisztikailag mérhetetlen dimenzióira összpontosít, mindenekelőtt a nyilvánosságra. José Casanova tekinthető e megközelítés vezető képviselőjének. Casanova elemzési keretrendszerében a vallás deprivatizációjának különböző dimenzióira összpontosított, mert „szükség volt a vallás és a modernitás kapcsolatának szisztematikus újragondolására, valamint arra, hogy a vallások milyen lehetséges szerepet játszhatnak a modern társadalmak nyilvánosságában” (Casanova, 1994: 211). Bár számos mélyreható kritikus van, akik széles körben elfogadottak a vallást érintő tudományterületeken, a szekularizáció megközelítése még mindig vezető pozíciót foglal el.

A közép-kelet-európai régióra összpontosítva, amely az én felfogásom szerint kollektíven sebzett régió, a szekularizáció megközelítése korlátozottan releváns. Bár harminc éve több ezer hazai és nemzetközi tanulmányt publikáltak a régióról, amelyek ezt az elméletet használják, a régió fő jelzője továbbra is kevésbé kutatott és elemzett. Ha alaposan megvizsgáljuk a közép-kelet-európai társadalmak belső dinamikáját, nem nagyon szembesülünk azzal a kérdéssel, hogy több vagy kevesebb vallási aktivitás figyelhető meg. A nemzeti szuverenitás kérdéseivel, a traumákkal és a bizonytalansággal való megküzdéssel, az Európában és az egész világon elfoglalt gazdasági, politikai és jóléti pozíciók kérdéseivel szembesülünk sokkal inkább. A társadalmi átalakulások és a kollektív érzékenységek meghatározó tényezői leginkább az ontológiai, egzisztenciális és társadalmi biztonsági problémák kérdéséhez kapcsolódnak. Ez nemcsak a közelmúltbeli ukrajnai háború miatt igaz, hanem a korábbi világrend összeomlása óta, amikor kevesebb volt a szabadság, de több a stabilitás és a biztonság.

Hadd térjek vissza az írás legelején található három idézethez. Mindegyik kifejezett betekintést nyújt a régió sebei és a vallás által nyújtott biztonság közötti határozott összefüggésbe. Ahogy a magyar miniszterelnök fogalmazott: a mai nyitott társadalom Európája már nem garantálja a biztonságot Európában, de az a keresztény Európa, amelyért harcolunk, igen. Ahogy Epifánusz ukrán metropolita kifejtette: közös küldetésünk, hogy Isten segítségével megvédjük hazánkat. A harmadik nyilatkozatban pedig a Lengyel Püspöki Konferencia a keresztény hazafiségért könyörgött a keresztényellenes nacionalizmussal szemben. Harc a nem keresztény ellenségek ellen, a biztonságért, a nemzetért – ez jelenti az alapvető valóságot és összefüggést a

régió fő sebei, az autonómia és a biztonság iránti mélyesleges szükségletek, valamint a vallás szerepe között.

Ezek az összefüggések és érvek arra ösztönöztek, hogy vallással kapcsolatos kérdéseket a lehető legközelebről a biztonság problematikájával összefüggésben vizsgáljam. Dolgozatom legelején már kiemeltem a biztonságot, mint a vallás egyik konstitutív elemét, az ima példájára hivatkozva. A vallás és a biztonság e szoros kapcsolatát szem előtt tartva nem nehéz megjósolni, hogy a közép-kelet-európai társadalmak fő markere mély összefüggéseket mutat a vallás elsődleges markerével. A lényeg az, hogy a KKE régió megfelelő megközelítése a modernizáció keretei helyett a sebzett kollektív identitás. Ezen túlmenően pedig a régióban zajló vallási folyamatok megfelelő elemzése a vallásra a biztonsággal való korrelációban összpontosít.

Ezt a logikát követve a vallás a régióban megmutatja valódi jellegét, mint a biztonság forrása és ereje. A vallásszociológiai kutatásokban Peter L. Berger a „szent sátorról” (*sacred canopy*) mint a modern társadalmakban élő emberek biztonságos otthonáról beszélt, Anthony Giddens az *ontológiai biztonság* fogalmát úgy alkotta meg, mint a valóságról való tudást, ahogy annak lennie kell, Pippa Norris és Ronald Inglehart pedig egzisztenciális biztonságról beszélt, amely szerint a vallásra kevésbé van szükség, ha az emberek biztonságos anyagi körülmények között élnek. Mindezekből az elképzelésekből hiányzik a társadalmak történelmi és kortárs traumáira való reflexió, különösen a kelet- és közép-európai társadalmak esetében. A vallást főként egyház- és kereszténység-központúként értelmezik, és a történelmi sebek emlékezete marginális jelentőséggel bír, ha egyáltalán van. Jörg Stolz talán igaza volt, amikor a 2019-es Nemzetközi Vallásszociológiai Társaság elnöki beszédében kiemelte, hogy: „nem annyira az egyéni egzisztenciális biztonság befolyásolja az egyének vallásosságát, sokkal inkább a társadalom egészében érzékelt egzisztenciális bizonytalanság.” (Stolz, 2020: 285) A társadalmak egésze különböző módokon döntő traumatikus tapasztalatokat szállít az utókornak, amelyek motiválják az ontológiai és minden másfajta biztonság iránti igényt, amelyet a vallás nyújthat. A veszély kijelölése és az elhárítására tett ígéret a szekuritizációnak nevezett diszkurzív folyamat.

Amint azt a tanulmány elején hangsúlyoztam, a vallás úgy is felfogható, mint szekuritizáció. A szekuritizáció – Lægaardot idézve – „az a folyamat, amelynek során egy témát »biztonsági« kérdéssé alakítunk át azáltal, hogy úgy állítjuk be, mintha az egy rendkívüli problémával (fenyegetés, szükségszerűség stb.) járna együtt, amely bizonyos politikai cselekvést igényel. [...] A titkosítás a keretezés diszkurzív folyamata: azzal foglalkozik, hogy mit tesznek a politikai szereplők, és ennek diszkurzív hatásaival” (Lægaard, 2019: 104–105). KKE-ben megfigyelhetjük, hogy a vallásnak ez a konstitutív jellege, ami a szekuritizációt jelenti, hogyan párosul a szekuritizációs folyamatokkal. A vallás szekuritizáció, és szekuritizációként van jelen a régióban.

Befejezésül hadd jelezsek három konkrét kutatási területet Közép- és Kelet-Európában. Ezekben a vallás a sebzett kollektív identitás és a szekuritizáció elméleti kereteinek vizsgálatával megfelelően elemezhető és értelmezhető.

1. kutatási terület: A vallás mint hagyomány

A vallás a közép-kelet-európai közzférában elsősorban a nemzeti hagyományok megőrzésének tényezője, amelyek elsősorban a keresztény és felekezeti magaskultúrában és az ünnepi hagyományokban gyökereznek. Bár az egyes régiók társadalmi között óriási különbségek vannak a vallás tekintetében, van egy robusztus hasonlóság. Minden hagyományos szokás és a vallási

hagyományok hangsúlyozása a közsférában egyértelmű stabilizáló tényező. Stabilitás vs. bizonytalanság, megtakarítás és megtartás vs. változtatás és elhagyás.

2. kutatási terület: A kereszténység és az állam stabilitása

A kereszténység említése a közéletben és a politikában elsősorban az állami szuverenitás hangsúlyozását szolgálja. Különbség van a vallási értelemben vett kereszténység és a politikai értelemben vett kereszténység között, és az utóbbi átfedésben van a közsférával. A politikusok és az egyház képviselői szoros kapcsolatot teremtenek a kereszténységgel, a nemzettel és az állammal. A kereszténység, a nemzet és az állam politikai szentháromságának hangsúlyozásával ellensúlyozzák társadalmuk veszélyeztetett folytonosságát és stabilitását.

3. kutatási terület: Kereszténység és család

A nemzeti állami szuverenitás keresztény retorikával történő védelme mellett a család hagyományos formájának megmentése is szorosan hozzátartozik ugyanehhez a retorikához. A kereszténység a modern családi élet egy sajátos típusát emblematizálja, hangsúlyozva, hogy a család egy férfit és egy nőt, valamint egy vagy több gyermeket jelent. A hivatásos politikusok és véleményformálók, az egyház képviselői és a jobboldali orientációjú választók egy szuszra érvelnek a „normális család” és a kereszténység mellett. A fő érv az, hogy a család a társadalom magja, és ha a család megmenekül, akkor az emberiség is megmenekül. A család és a társadalom megtartása a kereszténység része, és a keresztény egyházak fő célja és feladata.

KITEKINTÉS

Azzal érveltem, hogy a sebzett kollektív identitás és a szekuritizáció elméletei alkalmasabbak a KKE-régió társadalmi és vallási folyamatainak megértésére, mint a modernitás és a szekularizáció általánosan használt elméletei. Úgy vélem, hogy sikeresen igazoltam tézisemet a KKE régióra vonatkozóan. Végezetül azt is merem állítani, hogy a társadalmi traumák és fenyegetettségek jelentősége globalizálódik, ami növeli megközelítésem hermeneutikai kapacitását a vallás tanulmányozására a KKE régió kívül is. Ha a kortárs vallási tendenciákat bármely kontinensen megfelelően elemezni akarjuk, a traumakezelésnek és a vallás biztonsági dimenzióinak egyre inkább előtérbe kell kerülniük.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Asad, T. (2003). *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity*. Stanford University Press.
- Boatcă, M., & Parvulescu, A. (2020). Creolizing Transylvania: Notes on Coloniality and Inter-Imperiality. *History of the Present*, 10(1), 9–27. <https://doi.org/10.1215/21599785-8221398>
- Casanova, J. (1994). *Public Religions in the Modern World*. University of Chicago Press.

- Epifanyij (2022). Epifanyij Kijev és minden ukrán metropolitájának beszéde 2022. február 24-én. <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-myropolitya-epifaniya-z-pryvodu-napadu-na-ukrayinu/> (Hozzáférés: 2022. június 3. – saját fordítás)
- Gauthier, F. (2020). (What Is Left of) Secularization? Debate on Jörg Stolz's Article on Secularization Theories in the 21st Century: Ideas, Evidence, and Problems. *Social Compass*, 67(2), 309–314. <https://doi.org/10.1177%2F0037768620917327>
- Gill, S. D. (2005). Prayer. In L. Jones (szerk.), *Encyclopedia of Religion*, 2nd ed. (7367–7372. o.). Macmillan Reference USA.
- Halecki, O. (1957). *Grenzraum Des Abendlandes: Eine Geschichte Ostmitteleuropas*. Müller.
- Heiler, F. (1921). *Das Gebet: Eine religionsgeschichtl. u. religionspsycholog. Untersuchung*. 4. Aufl. Ernst Reinhardt.
- Jodelet, D., Vala, J., & Drozda-Senkowska, E. (2020). *Societies Under Threat: A Pluri-Disciplinary Approach*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-39315-1>
- Lægaard, S. (2019). Religious Toleration and Securitisation of Religion. In L. Bialasiewicz, & V. Gentile (szerk.), *Spaces of Tolerance: Changing Geographies and Philosophies of Religion & NBSP in Today's Europe*, 1st ed. (103–120. o.). Routledge.
- Lengyel Püspöki Konferencia (2017). Chrześcijański kształt patriotyzmu [A hazaszeretet keresztény formája]. <https://episkopat.pl/chrzescijanski-ksztalt-patriotyzmu-dokument-konferencji-episkopatu-polski-przygotowany-przez-rade-ds-spoecznych/> (Hozzáférés: 2022. június 4. – saját fordítás)
- Máté-Tóth, A., & Szilárdi, R. (2022). Szekuritizáció és vallás Kelet-Közép-Európában. Elméleti felvetés. *REGIO*, 30(1), 26–43. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i1.26>
- Máté-Tóth, A. (2020). Wounded Words in a Wounded World: Opportunities for Mission in Central and Eastern Europe Today. *Mission Studies*, 37(3), 354–373. <https://doi.org/10.1163/15733831-12341736>
- Máté-Tóth, A. (2020. 10. 08.) *Wounded collective identity: an autopoietic approach towards Central and Eastern Europe* [előadás]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=OXQ8C49byLI>
- Máté-Tóth, A. (2019). *Freiheit Und Populismus: Verwundete Identitäten in Ostmitteleuropa*. Springer VS. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-25485-8>
- Máté-Tóth, A. (2018. 05. 17.). *Wounded Collective Identity: Interpreting Central and Eastern Europe* [előadás]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=1BFc5O2YYho>
- Parvulescu, A., & Boatcă, M. (2021). The Inter-Imperial Dowry Plot. *Interventions*, 23(4), 570–595. <https://doi.org/10.1080/1369801X.2020.1762693>
- Ratschow, C., Albertz, R., Hoffman, L., Berger, K., Baumeister, T., Frank, I., Schulz, F., Müller, G., & Bloth, P. (2020). Gebet. In G. Müller (szerk.), *Bd 12 Gabler – Gesellschaft / Gesellschaft und Christentum V.* (31–103. o.). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110867947-011>
- Orbán, V. (2018). Beszéd a XXIX. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban. 2018. július 28. <https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-xxix-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban> (Hozzáférés: 2022. május 17.)

- Stausberg, M., & Gardiner, M. Q. (2016). Definition. In M. Stausberg (szerk.), *The Oxford Handbook of the Study of Religion*, 1st edition (9–32. o.). Oxford University Press.
- Stolz, J. (2020). Secularization Theories in the Twenty-First Century: Ideas, Evidence, and Problems. Presidential Address. *Social Compass*, 67(2), 282–308. <https://doi.org/10.1177%2F0037768620917320>
- Szilárdi, R., Kakuszi, Sz., & Máté-Tóth, A. (2022). Borderline társadalomzavar? Kísérlet a kelet-közép-európai társadalmak metaforikus értelmezésére. *Valóság*, 45(3), 45–56.